

FÖLDTUDOMÁNYI MÓDSZEREK SZEREPE A FÖLDRAJZI NEVEK
NÉVTUDOMÁNYI KUTATÁSÁBAN

A névtudományi kutatások és köztük a földrajzi nevekkal kapcsolatos kutatások is kétségtelenül kiváló nyelvtudósaink munkájával indultak meg. Ők persze nem vindikálták a nyelvtudomány számára a szerteágazó módszerekkel dolgozó névtani kutató munka jogának kizárólagosságát. Természetes, hogy történeti földrajzi neveink kutatásában a történészeknek is nélkülözhetetlenül fontos szerep jut, amint erre GYÖRFFY GYÖRGY "Az Árpád-kori szolgálonépek kérdéséhez" c. tanulmányában rámutat (Történelmi Szemle: 1972/3-4. 310-319).

KRISTÓ GYULA "Tanulmányok az Árpád-korról" c. kötetének (1983) több írásában is foglalkozik a történeti földrajzi nevek kérdésével, hangsúlyozva az alapos és körültekintő történettudományi kutatás fontosságát, és példákon mutatva be annak jelentőségét ezen a területen. De felhívja a figyelmet KRISTÓ arra is -- és most ehhez a gondolathoz kívánok kapcsolódni --, hogy a jelenlegi rendszer nem érzékeny arra, hogy a helynév milyen objektumot, terepalakzatot stb. jelöl (i.m. 402). Majd utóbb arról ír, hogy a földrajzi nevek kétségtelenül legrégebb rétegéhez a természetes (vagy természeti) nevek tartoznak, a térszínforma, a vízrajzi és növényzeti nevek, amelyek idővel földrajzi nevekké merevednek (i.m. 410--411). Tehát KRISTÓ a kötet két tanulmányában is utal arra, hogy a földrajzi, illetve történeti földrajzi neveknek vagy legalábbis azok egy részének vizsgálatánál fontos lehet a terepalakzat, a térszínforma vizsgálata. Ez viszont szakszerűen csak földrajz, illetve a földtudomány sajátos módszereivel oldható meg.

KRISTÓ szemléletes példákat hoz fel arra, hogy az Árpád-kori földrajzi nevek vizsgálatában milyen gondos kutatásra van szükség a történész részéről -- természetesen történettudományi módszerekkel -- a helynévadás valódi indítékának megismeréséhez. De éppígy természetes, hogy ha pl. egy hegy vagy szikla elnevezésének indítékát keressük, akkor gyakran nem elég kizárólag a név nyelvtudományi elemzése, sem a korabeli birtokviszonyok stb. történettudományi módszerekkel való felderítése, de az előbbieket mellett szükség van, szükség lehet a szóbanforgó objektum, tereptárgy, terepalakulat, térszínforma földrajzi-földtani vizsgálatára is. Ahogy pl. egy középkori földrajzi névadás indítékának kutatása során a nyelvész a név nyelvtudományi vizsgálatát végzi el, a történész a korabeli okleveleket vallatja, a földrajz-földtan szakembere pedig a maga sajátos módszereivel járul hozzá a helyes eredmény felderítéséhez: terepbejárást végez, azonosítja a helyszínen a szóbanforgó terepalakulatot, pl. egy hegy vagy szikla esetében megállapítja annak kőzetanyagát, megvizsgálja geomorfológiai adottságait, földrajzi környezetéhez való viszonyát stb. Az így nyert adatok a nyelvészek, a történészek és szükség esetén más tudományágak szakembereinek vizsgálati eredményeivel összevetve biztosabb alapot nyújtanak a helyes ítéletalkotáshoz.

Lássunk egy-két konkrét példát.

A Pes-kő Pest-kő, Pest-hegy és Kőpest földrajzi nevek névadási indítéka rég vitatott és maig sem egészen lezárt kérdés. Csak egy-két példát ragadok ki a szakemberek állásfoglalásának elég hosszú sorából. A Pes-kő hegynévről BÁTKY ZSIGMOND úgy vélte, hogy "annyit jelent, mint kemence építésére, vagy inkább lepény formájú kenyér sütéséhez való, harangalakú fedő faragására alkalmas kőszikla" (Föld és Ember 1925/1-2: 59), majd utóbb ugyanő: "Pestkő (peskő) hegynévünk ...aligha azt jelenti, hogy 'pest alakú szikla', hanem 'amelyikből pestet lehet építeni' (MNy. XXIII, 218). MELICH JÁNOS név szerint hivatkozik e kérdésben BÁTKYra és szó szerint idézi annak álláspontját (MNy. XXXIV, 135). E sorok írója "A Peskő helynév és a tarnaleleszi Peskő barlangjai" c. tanulmányában (Karszt és Barlang 1975/1-2: 25-28) megállapította, hogy Pes-kő hegynéveink jelentése 'barlangos hegy, olyan sziklás hegy vagy hegyoldal, amelyben barlang nyílik', de hasonlóan vélekedett már korábban MOÓR ELEMÉR (MNy. LVIII, 36-40) és KNIEZSA ISTVÁN (StudSl. IX, 27-44), majd utóbb így foglalt állást KISS LAJOS is (FNESZ. 509). Viszont GYÖRFFY GYÖRGY a pestkő szót "a mészkemencéhez használt kő" kapcsán említi (Bp.Tört. I. 289).

Vajon segít-e a földtudományi módszer e vitatott kérdés helyes megoldásában? Felkerestem és egyértelműen azonosítottam minden olyan olyan (eddig ismertté vált) hegyet és sziklát, amelynek nevében akár előtagként, akár utótagként a pest szó szerepel, lássunk közülük kettőt, amelyek nem mészkőből felépült hegyet vagy sziklát jelölnek.

A tarnaleleszi Pes-kő hegy anyaga oligocén homokkő, illetve homokos agyagmárga. Belőle meszet égetni, mészkemencét kialakítani nem lehet, de még lepény formájú kenyér sütéséhez való, harangalakú fedő faragására sem alkalmas. A tályai Pest-hegy anyaga vulkanikus kőzet, abból sem lehet meszet égetni, sem mészkemencét kialakítani, de még kenyérsütéshez való, harangalakú fedőt faragni sem. Barlang viszont mindkettőben van, akárcsak a többi pest elő- vagy utótagú földrajzi névvel nevezett hegy vagy szikla oldalában. Sapienti sat.

De hadd említsek még egy példát, a nyelvészeink és történészeink által többször is említett Turóc-parti rupes Munuhpest történeti földrajzi nevet. MELICH szerint "Kétségtelen, hogy Munuhpest alárendelő összetétel, benne a pest a.m. 'kőszikla, kőszál' ... Azt tartom tehát, hogy az 1266/1283-ból való gömörmegyei rupes Munuhpest a.m. 'Baráthegy' vagy talán inkább 'Remetehegy'." (MNy. XXXIV, 133-134). KNIEZSA megkérdőjelezi ugyan a pest szó 'szikla' jelentését, ám nem is zárja ki azt (StudSl. IX, 29).

De fordítsuk le a rupes Munuhpest kifejezést magyarra rupes jelentései 'szikla, kő', munuh jelentései 'barát, remete'; pest jelentései 'kemence, barlang'. Ha helytálló az a korábban levont következtetésem, hogy a hegynévekben előforduló pest szó jelentése általában 'barlang', akkor így fordíthatom le a szóban forgó történeti földrajzi nevet a rupes Munuhpest Árpád-kori magyar nyelven 'Munuh-pest-kő', mai magyar nyelven 'Remetebarangos-szikla, a Remetebarang

sziklája'.

Hogy ez a feltevés helytálló-e? A kérdés eldöntése a geográfusra vár. A földrajzi tereptárgy azonosítását az 1266/1283. évi oklevélben szereplő határjárás adatai alapján a helyszínen elvégeztem. A Ratkai-Turóc folyócska partján, az ősi birtokhatár mentén lefutó vízmosás tövében meredek szikla magasodik, ideális határpont. A határjárás adatai alapján egyértelműen ez a rupes Munuhpest. A szikla anyaga mészkő, lábához nem túl régi robbantásos kőtermelés omladéká támaszkodik. Az a tény, hogy a szikla anyaga mészkő, tehát barlang kialakulására különösen alkalmas kőzet, késztetett az omladék nem kis munkával járó megbontására. Munkám nyomán -- amint arra számítottam -- az omladék mögött feltárult egy, még az emberi történelem előtti korban kialakult, elég tágas barlang ürege, amelynek száját csak a XX. századi, szerencsére csupán kísérleti jellegű robbantás omladéká takarta el, és amely a régi időkben emberi lakóhelynek vagy legalábbis menedékhelynek mindenképpen alkalmas lehetett. Igazán jellegzetes barlangos szikla ez, és a közelben nincsen hasonló. A névadás indítéka -- úgy vélem -- egyértelmű. De nem kívánom itt a pest elő- és utótagú helyneveinkhez kapcsolódó kérdéseket részletesen fejtegetni, mert e -- most pusztán példaképpen említett -- kérdéscsoport körében végzett adatgyűjtésem és terepi kutatásaim eredményeiről részletesebb tanulmányban szeretnék beszámolni.

E helyütt csak azt kívántam hangsúlyozni, hogy a névtudomány és ezen belül a helynévanyag kutatása eredményesen csak komplex módon művelhető. A földrajzi nevek névadási indítékának felderítésében a nyelvtudományi és történettudományi, esetleg a néprajzi és régészeti kutatási módszerek mellett nem egyszer a földrajzi-földtani kutatási módszerek alkalmazása adhat nélkülözhetetlen és mással nem pótolható segítséget a helyes megoldáshoz.

DÉNES GYÖRGY